

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32782/39221346>

Власенко В. В.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри теоретичної юриспруденції
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана*

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ «ЗАГАЛЬНОГО ПРАВА» ТА «ПРАВА СПРАВЕДЛИВОСТІ» В АНГЛОСАКСОНСЬКІЙ ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ

THE HISTORY OF THE EMERGENCE AND FEATURES OF THE APPLICATION OF «COMMON LAW» AND «THE LAW OF EQUITY» IN THE ANGLO-SAXON LEGAL SYSTEM

У статті досліджується історія виникнення та особливості застосування загального права та права справедливості в англосаксонській правовій системі. Англійське право має глибоку історію та тісно переплетено місцевими звичаями та традиціями. Структуру англійського права складає загальне право, право справедливості та статутне право.

Найвідомішими пам'ятками стародавнього англійського права були англосаксонські правди (Правда Етельберга, Правда Іне, Правда Альфреда Великого, тощо).

Виникнення загального права є дискусійним питанням, адже немає єдності думок серед науковців. Існує думка, що систему загального права було створено в Англії після нормандського захоплення в 1066 р. Витіснити звичай загальне право почало тільки в XIV столітті. Загальне право є основою англійського права, оскільки діє протягом тривалого часу та виникло на основі збереження звичаєвих правил через утворення судових процедур. Сучасна теорія загального права виходить уже з того, що судді є творцями загального права.

Важливим джерелом англійського права є статутне право, яке складають акти англійського парламенту.

Серед обставин, які спричинили виникнення права справедливості варто зазначити: застарілі норми, які не завжди відповідали розвитку суспільства; довга за часом судова процедура; відсутність процедури апеляції на судові рішення. Природа права справедливості, пов'язана з діяльністю лорда-канцлера, є розвитком загального права у напрямі подолання юридично невігідних судових рішень. Право справедливості покликане доповнити загальне право.

В історії становлення англійського права можна виділити такі етапи: I етап – англосаксонське право засноване на звичаєвих нормах; II етап – виникнення та піднесення ролі загального права як основи англійського права; III етап – виникнення права справедливості як альтернативи у вирішенні справ; IV етап – тлумачення рішень, які приймалися парламентом (статутного права).

Англосаксонська правова система має тривалу історію формування та, враховуючи територію поширення, зробила важливий внесок у правову традицію та юридичну компаративістику загалом.

Ключові слова: історія права, англійське право, загальне право, право справедливості, правова система, статутне право, розвиток англійського права.

The article examines the history of the emergence and features of the application of common law and the law of equity in the Anglo-Saxon legal system. English law has a deep history and is intertwined with local customs and traditions. The structure of English law consists of common law, the law of equity and statutory law.

The most famous monuments of ancient English law were Anglo-Saxon truths (Ethelberg's Truth, Ine's Truth, Alfred the Great's Truth, etc.).

The emergence of common law is a debatable issue, because there is no unity of opinion among scientists. There is an opinion that the system of common law was created in England after the Norman Conquest in 1066. Common law began to supplant custom only in the 14th century. The common law is the basis of English law because it has been in place for a long time and arose from the preservation of customary rules through the formation of judicial procedures. The modern theory of common law starts from the fact that judges are creators of common law.

An important source of English law is statutory law, which consists of acts of the English Parliament.

Among the circumstances that caused the emergence of the law of equity, it is worth noting: outdated norms that did not always correspond to the development of society; lengthy court procedure; lack of an appeal procedure for a court decision. The nature of the law of equity related to the activities of the Lord Chancellor is a development of the common law in the direction of overcoming legally unfavorable judgments. The law of equity is designed to complement common law.

The following stages can be distinguished in the history of the formation of English law: I – Anglo-Saxon law is based on customary norms; II – emergence and elevation of the role of common law as the basis of English law; III – the emergence of the law of equity as an alternative in resolving cases; IV – interpretation of decisions made by the parliament (statutory law).

The Anglo-Saxon legal system has a long history of formation and, given the territory of distribution, made an important contribution to the legal tradition and legal comparativistics in general.

Key words: *history of law, English law, common law, the law of equity, system of law, statutory law, development of English law.*

Постановка проблеми. Англо-американська правова сім'я є однією з найбільш поширених у сучасному світі та має свої, не схожі на жодну іншу, специфічні риси. У дослідженні буде розглядатися саме англійська правова система, адже загальне право зародилося в середньовічній Англії та поширилося в подальшому на інші території, які знаходилися в колоніальній залежності протягом багатьох століть. Перш за все маємо відмітити, що структура англійського права не поділяється на публічне та приватне право, не має чітко встановлених інститутів права та навіть не має звичної для нас писаної конституції. Проте вчені-компаративісти визначають, що структуру англійського права складає загальне право (так зване common law), право справедливості та статутне право, яке виникає з правотворчої діяльності англійського парламенту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням правових систем займаються в основному вчені, які досліджують юридичну компаративістику, теорію права, історію права, історію правових учень або ж філософію права. Проте досить часто можемо зустріти в галузевих дослідженнях вивчення того чи іншого інституту певної правової системи в контексті порівняльного аналізу з англійським правом. Теоретичну основу для дослідження правових систем традиційно становлять роботи таких вчених, як Х. Н. Бехруз, В. Д. Ткаченко, С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов, Л. А. Луць, Р. Давид, К. Цвайгерт, Х. Кьотц та інших.

Постановка завдання. Для досягнення мети нашого дослідження вбачаємо такі завдання: висвітлити історичні аспекти виникнення та становлення загального права та права справедливості у англосаксонській правовій

системі; визначити особливості застосування common law (загального права) та the law of equity (права справедливості); проаналізувати співвідношення між загальним правом та правом справедливості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загалом англійське право має глибоку історію. Це пов'язано з тим, що з найдавніших часів суспільні відносини регулювалися правилами поведінки, які були добре відомі в певній місцевості та на добровільній основі дотримувалися учасниками суспільних відносин. Саме правовий звичай був першим джерелом права з якого в подальшому сформувалося загальне право. Найвідомішими пам'ятками стародавнього англійського права були англосаксонські правди (Правда Етельберга, Правда Іне, Правда Альфреда Великого, тощо). Таким чином, англійське право було наближено до своїх історичних коренів та традицій.

Виникнення загального права є дискусійним питанням, адже немає єдності думок серед науковців. Існує думка, що систему загального права було створено в Англії після нормандського захоплення в 1066 р. Саме тоді склалася класифікація загального права та, коригуючого його недоліки, права справедливості, а також була розроблена методика прецедентного права. Принципи, які розвивалися на той час у багатьох галузях права, і донині становлять фундамент чинного права [1, с. 29 – 30].

Існує також і позиція щодо того, коли ж загальне право замінює правовий звичай. Загальне право в Англії починає витісняти звичай тільки в XIV столітті. Процесу заміни звичаїв загальним правом, звичайно, багато в чому сприяли професіоналізація юридичної діяльності в країні і формування особливих

професійних корпорацій юристів. Юрисдикція королівських судів поширювалася на територію всієї країни, а судді були членами королівського двору і традиційно селилися в одному кварталі Лондону. Вони мали можливість тісно спілкуватися один з одним і мимоволі порівнювати рішення, прийняті ними за схожими справами, але на підставі різних місцевих правових звичаїв. Так з'являлися загальні позиції і погляди, які були вираженням їхньої професійної думки [2, с. 121]. Саме це стало основою прецеденту як джерела права, який в подальшому поділився на адміністративний та судовий.

Загальне право є основою англійського права, оскільки діє протягом тривалого часу та виникло на основі збереження звичаєвих правил через утворення судових процедур. Саме завдяки таким процедурам норма звичаєвого права могла бути застосована, тому формування правової системи в цілому спирається на досвід минулого.

Загальне право створювалось у середньовічній Англії королівськими суддями, які поступово дійшли висновку про необхідність одноманітності підходів до вирішення аналогічних справ. З цією метою при розгляді справ намагалися дотримуватись раніше прийнятих рішень (прецедентів). Ця система норм права замінила форми правосуддя, що використовувались раніше: місцеві, канонічні, міські і суди баронів. Вона мала обов'язкову силу як для королівських, так і для нижчих судів. Оскільки в Англії раніше утворилася централізована монархія, то і загальне право з'явилося тут раніше. У той час, як у країнах європейського континенту римське цивільне право активно рецептувалося (приблизно з 1400 р.), загальне право в Англії сформувалося і укоренилося без випереджаючого впливу римського права – завдяки позитивним місцевим властивостям. Воно було орієнтоване на засоби правового захисту, тому і випередило континентальне право, головним чином розробкою засобу захисту від зловживання законом: піддавати своїх ворогів позбавленню волі без суду і слідства. Про це свідчить наказ про *habeas corpus*, що означає: «ви повинні пред'явити (у суді) тіло (затриману особу)». Відповідно до *habeas corpus* доставлена в суд особа може

бути звільнена суддею, якщо для її затримання немає юридичного виправдання [3, с. 62].

Загальне право в Англії створене королівськими Вестмінстерськими судами. Воно включає кримінальне, договірне право та право цивільної відповідальності. Право справедливості – сукупність норм, створених судом Канцлера, щоб поповнювати, а іноді переглядати систему загального права. Право справедливості охоплює право нерухомості, кредиту, опіки, взятого на себе зобов'язання, право комерційних фірм, банкрутство тощо [4, с. 115].

Сучасна теорія загального права виходить уже з того, що судді є творцями загального права. Судді творять загальне право, спираючись на свої уявлення про те, що є прийнятним з точки зору громадськості [2, с. 129].

Саме цим і зумовлена роль судового прецеденту в системі джерел англійського права, адже в англосаксонській правовій сім'ї судовий прецедент історично сформувався як основне джерело права, і, відповідно, суспільством традиційно виражається довіра до правосуддя [5, с. 29].

Серед обставин, які спричинили виникнення права справедливості варто зазначити: застаріли норми, які не завжди відповідали розвитку суспільства; довга за часом судова процедура; відсутність процедури апеляції на судові рішення. Тому з початку свого створення суди справедливості здійснювали перегляд судових рішень та стали своєрідною інстанцією, яка дозволяла сподіватися на чесність та справедливість лорда-канцлера на надіятися на встановлення істини під час правосуддя.

Природа права справедливості, пов'язана з діяльністю лорда-канцлера, є розвитком загального права у напрямі подолання юридично невігідних судових рішень. Право справедливості покликане доповнити загальне право. Особливістю права справедливості вважалося те, що його рішенням можна було скористатися лише один раз. У XIX ст. загальне право й право справедливості об'єднали [6, с. 66].

Цікавою щодо права справедливості є позиція вченого С.П. Шевцова. На його думку, процедура, розроблена лордом-канцлером ще за часів, коли він особисто розглядав справи й виносив рішення, істотно відрізнялася від норм і процедур загального права. У цілому

виконувалася така послідовність дій: після знайомства з матеріалами справи, яку надав позивач, лорд-канцлер особисто викликав відповідача на розмову, при тому що виклик був оформлений як спеціальне розпорядження і проігнорувати його було не можна, за це в кращому разі накладався штраф, а в гіршому – це могло бути розглянуто як відкритий виступ проти короля (якого представляв лорд-канцлер). Відповідач, прийшовши, під присягою викладав суть справи, як він її бачив. Далі йому ставили запитання, на котрі він також мав відповісти. Присяжних не було, відповідач опинявся віч-на-віч із духовною особою (часто – архієпископом Кентерберійським), брехати якій було справою нелегкою та небезпечною з будь-якого боку. За наслідками бесіди лорд-канцлер самостійно виносив рішення, виконання якого гарантувалося суворими методами покарання. Потрібно враховувати, що лорд-канцлер був знайомий як із системою загального права, так і з канонічним правом, крім того, він ураховував інтереси короля та держави в цілому, а крім того, мусив покладатися на совість і поняття справедливості й королівської милості. Протягом усього XV століття лорд-канцлер діяв на свій розсуд, надалі в цій галузі також виробилися прецедентні норми і право справедливості набувало власних норм і форм, подібно до загального права [7, с. 128 – 129].

Важливих висновків щодо права справедливості дійшли й інші науковці: до 1875 р. право справедливості істотно відрізнялося від загального права. Воно, по-перше, мало інше історичне походження; по-друге, його міг застосувати тільки лорд-канцлер; по-третє, процедура права справедливості не знала інституту присяжних; по-четверте, канцлер приймав наказ, тобто не судово, а управлінське рішення [3, с. 63 – 64].

Визначаючи особливості сім'ї англо-американського права, вчені зазначають, що право справедливості є системою більш гнучких норм, створених передусім внаслідок застосування такого принципу, як «суд по совісті, а не за традицією та звичаєм» [2, с. 113].

Судово-правовій системі Англії вже із часу її виникнення був характерний дуалізм, що складався із загального права та права справедливості, яке люди шукали у короля. З часом це стало особливістю правової системи Англії.

Головною її складовою частиною є правило судового прецеденту, яке було обов'язкове для судів поряд із законами. Проте, незважаючи на те, що загальне право та право справедливості розглядаються як різні системи правових норм, вони обидві у процесі свого функціонування керувались методом звернення до прецедентів. Тому коректно буде вважати, що загальне право та право справедливості є прецедентним правом. Отже, прецедентне право Англії складається з норм, створених королівськими судами загального права та норм, створених Судом канцлера [8, с. 14].

Крім загального права та права справедливості вбачаємо за доцільне зазначити і про статутне право Англії. Цей вид правових джерел складають акти парламенту. В історії права початком створення таких актів вважається дата прийняття Великої хартії вольностей (1215 р.).

Статутне право, що є новацією в судовій системі, виявило необхідність у результаті діяльності публічного органу влади – парламенту. Статути торкалися різнобічних питань суспільного і державного життя, у зв'язку з чим статути поділялися на публічні й приватні. Суттєвого значення між публічними і приватними статутами не було, крім деякої процедури в їх прийнятті. Так, публічні статути мали певну перевагу над приватними лише в частині прийняття рішення: публічні статути розглядалися як пріоритетні. За принципом верховенства права, за яким усі є рівними перед правом, держава виступає на правовому полі лише як один із суб'єктів права поряд із приватними особами. Парламент розглядається не лише як законодавчий орган, він є і судовим, рішення якого мають своїм джерелом не стільки судову практику, скільки волю держави в особі короля [6, с. 66].

Варто також зазначити, що для англійського права було характерним розповсюдження на території колоній та домініонів Великої Британії, зокрема це території США, Канади, Австралії, тощо. Таким чином, географія поширення англосаксонської правової сім'ї охоплює країни різних континентів, що зумовлено історичними обставинами. Проте основа, яка складає феномен англійського права зародилася з місцевого англійського права та пере-

росла в знане сьогодні загальне право як право створене королівськими судами Англії.

Таким чином, в історії становлення англійського права можна виділити декілька етапів:

- I етап – англосаксонське право засноване на звичаєвих нормах;
- II етап – виникнення та піднесення ролі загального права як основи англійського права;
- III етап – виникнення права справедливості як альтернативи у вирішенні справ;
- IV етап – тлумачення рішень, які приймалися парламентом (статутного права).

Вивчення історії становлення англійського права є важливим, адже англійська правова традиція здійснила значний вплив на еволюцію правових систем багатьох держав світу.

Останнім завданням вбачаємо дослідити особливості загального права та права справедливості:

- загальне право та право справедливості є різновидами прецедентного права;
- право справедливості не входить у загальне право, а є його доповненням;
- загальне право виникло зі звичаєвих норм;
- право справедливості засновано на уявленнях про чесність, законність, милосердя і, зрештою, справедливість;
- право справедливості не може існувати окремо від загального права, оскільки доповнює його.

Висновки. Загальне право та право справедливості є візиткою англосаксонської право-

вої системи. У результаті дослідження встановлено факт існування звичаєвого права в основі англосаксонської правової системи, яке діяло ще до нормандського завоювання. Наслідком нормандського завоювання територій Англії стало посилення королівської влади, становлення централізованої держави та цілому розвитку права.

Загальне право сформувалося на основі місцевих звичаїв та розвинулося завдяки аналогії застосування по одноманітних справах. Загальне право стало не лише базою правової системи Англії, але й дало назву усій правовій системі. Адже у юридичній компаративістиці можемо знайти назву як англосаксонська правова система, так і система загального права. Основним джерелом права цієї правової системи є судовий прецедент, який є рішенням суду з конкретної справи, яке стало обов'язковим правилом для подальших аналогічних випадків, характерних для англосаксонської системи права.

Поряд із загальним правом розвивалося право справедливості, яке доповнювало його та дозволяло розраховувати на інше рішення у тій чи іншій справі, опираючись на совість, справедливість та королівську милість.

Таким чином, англосаксонська правова система має тривалу історію формування та, враховуючи територію поширення, зробила важливий внесок у правову традицію та юридичну компаративістику загалом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Голяк Л.В. Порівняльне правознавство : курс лекцій. К.: МАУП, 2004. 200 с.
2. Порівняльне правознавство: підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / В. Д. Ткаченко, С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов; за ред. В. Д. Ткаченка. Х.: Право, 2003. 274 с.
3. Основні правові системи світу: навчальний посібник / В.Д. Гапогій, О.Л. Жильцов, Г.І. Воржевітіна. Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2019. 279 с.
4. Гелей С. Д., Рутар С. М. Політико-правові системи світу: навч. посіб. 2006. 668 с.
5. Власенко В.В. Співвідношення понять «судовий прецедент» та «судова практика»: теоретико-правові аспекти. *Київський часопис права*. 2021. № 1. С. 27 – 32.
6. Мороз С.П. Правничі системи сучасності : навч. посібн. Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2019. 86 с.
7. Шевцов С.П. Сер Френсіс Бекон і зіткнення двох систем права. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2021. С. 126 – 132.
8. Вербицький Д.В. Теоретико-правові аспекти формування прецедентного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4/2019. С. 12-15.